

Проф. др Николај Александрович Ковалски

Аутор анализира безбедносу ситуацију у ширем појасу Средиземља, од Гибралтара до Каспијског мора, са тежиштем на геополитичком значају Балкана и процени узрока и могућих последица нестабилних односа у региону.

У чланку је посебно указано на вишеструко преплитање различитих, међусобно супротстављених, али и комплементарних интереса и утицаја на Балкан, што га, уз наслеђена локална спорења чини подручјем високог ризика.

Нестабилност Балкана директно утиче на безбедност читавог Средоземља, али је и условљена осталим кризним жариштима у региону. Геополитичка слика региона употпуњена је презентирањем најзначајнијих последица ширења НАТО-а на исток и његовог војног ангажовања на простору СФР Југославије.

Аутор разматра и могућност превазилажења кризних ситуација у региону Балкана и Средоземља, са акцентом на ситуацију створену током решавања косметске кризе.

Актуелни процеси глобализације и регионализације изазивају суштинске геополитичке промене на Балкану, што је посебно изражено после одлуке НАТО-а, у априлу 1999, да прошири своју зону одговорности.¹ Резултат спровођења такве одлуке биле су експлозије америчких бомби на територији СР Југославије. С обзиром на то, за постизање мира на Балкану веома је важно да се пронађу начини за остваривање безбедности у Европи и шире. Може се сматрати да је балканска ситуација једна од најважнијих компонената подела у оквирима „великог Средоземља“ – од Гибралтара до обала Каспијског мора.

О геополитичком значају Балкана

Територија Средоземље – Црно море – Каспијско море чини јединствени геополитички регион чији народи имају много заједничког – како позитивног, тако и негативног, како у прошлости, тако и у будућности. У том региону Балкан је својеврстан сплет јединственог геополитичког организма (на њему се сусрећу интереси европских земаља и САД), али и средиште проблема европске безбедности и стабилности.

Геополитички значај Балкана различито утиче на процесе не само у Европи (и у Русији) већ и у Северној Африци и на Блиском истоку

¹ Професор Николај Александрович Ковалски, доктор историјских наука, председник је Савета средоземних и црноморских истраживања на Институту за европске студије Руске академије наука. Чланак превела др Јелица Курјак.

(у области Црног мора и на Кавказу таква веза постоји још из времена древне Еладе и античког Рима). Геостратешка (војно-политичка) улога Балкана значајно је повећана због развоја ракетно-нуклеарног оружја. Наиме, размештање таквог оружја на Балкану омогућило би контролисање великог простора како на северу и југу, тако и на западу и истоку. За геополитички положај Балкана веома је значајан и економски чинилац, не само због тржишта и извоза сировина већ и због транзитних коридора. У тој области су и разни морски путеви, који повезују различите делове света – Европу, Азију, Африку и Америку, а ту се обављају и светски трансфери нафте.

Русија је традиционално имала дугорочне интересе на Балкану. Они су се посебно испољили у последњих неколико стотина година. Зависно од услова, интереси Русије се испољавају у различитом обиму и сферама, а могу да буду у функцији објективних потреба националног развоја или у функцији краткорочних, тактичких интереса, повезани с одлукама о решавању временски ограничених задатака.

Стиче се утисак да је Русија у садашње време заинтересована да на Балкану постоје државе са којима би имала стабилне, пријатељске односе. У области економије, балканске земље су традиционални трговински партнер Русије, а повећање робне размене, која је драматично смањена у последњих десет година, један је од основних задатака решавања односа између Русије и балканских држава.

Током деведесетих година на простору „великог Средоземља“ (што значи и на Балкану) у току је реструктуризација геополитичког пространства. То је делом последица распада Совјетског Савеза и СФР Југославије. Тим процесом су посебно захваћени регион Црног мора и Кавказ, где су се појавиле бројне нове независне државе. Тиме су значајно умањене могућности изласка Русије на Црно море, а смањен је и број морских лука којима је располагала. Међутим, процес реструктуризације још није довршен због конфликта у том региону и због тога што још нису коначно утврђене границе новонасталих држава. Истовремено, појава нових држава на Балкану утицала је на прекрајање геополитичког простора Балканског полуострва.

У таквој ситуацији западне земље су појачале притисак на „велико Средоземље“, укључујући и регион Балкана. Међу њима предњаче САД, које настоје да попуне настале вакууме сматрајући да на тај начин обезбеђују своје опште и националне интересе. У томе је активно учествовао и Северноатлантски пакт.

Почетком и средином деведесетих година у активностима НАТО-а на Балкану све више је долазио до изражаја чинилац силе (претње и примена). То је било у супротности с изјавама највиших руководилаца НАТО-а који су на Самиту у Лондону, 1990. године, а затим и у Риму, констатовали да НАТО преиспитује своју стратегију и да намерава да своје активности усмери првенствено на политички притисак.

Одлука за насилне методе донета је током 1995. године, када је НАТО, супротно захтевима Русије, широко применио акцију против

Срба. У суштини, то је била генерална проба за предстојеће војне акције НАТО-а на Косову и Метохији 1999. године. Може се сматрати да је бомбардовањем суверене Југославије (24. марта 1999) означен почетак новог периода у историји међународних односа јер је доведен у питање целокупни систем очувања међународног мира који су разрадиле силе победнице чланице антихитлеровске коалиције у Другом светском рату.

Нова политика НАТО-а формулисана је у декларацији усвојеној на априлском самиту 1999. године у Вашингтону и у изјавама везаним за рат у Југославији, и реализована је током тог рата. Теорија и пракса НАТО-а у вези с ратом на Балкану бременита је опасним последицама. Неке су већ препознатљиве, друге су у почетној фази, а постоје и оне које се могу појавити у будућности.

Неке последице војне операције Северноатлантског пакта

Геополитичка структура међународних односа, не само у јужном региону већ и на глобалном плану, веома је дестабилизована. Група водећих држава савременог света озаконила је култ силе, па су нарушене норме међународног понашања. Иако су донедавно оштро осуђиване акције примене или претње применом силе од стране међународне заједнице, после агресије на Југославију то је почело да се приказује јавном мњењу као нешто што је дозвољено, чак иманентно. Примена силе постала је инструмент за решавање компликованих међународних проблема. За разлику од претходног периода, када је инсистирано на процесу преговарања, у савременим условима пажња се посвећује решењима везаним за насилне методе ради потпуне капитулације противничке стране. То значи да се поново могу активирати регионални конфликти, којих има много на простору од Гибралтара до Централне Азије.

Непријатељски расположене земље као да се припремају за расплете криза насилним путем, а не за стрпљиве, мирне преговоре који би били у општем интересу. Због тога није случајно што су се учесници блискоисточног конфликта поново огласили у октобру 2000. године насилним средствима, одричући се преговора за столом.

Јачање позиције албанских сепаратиста на Косову и Метохији после агресије НАТО-а на СР Југославију охрабрило је сепаратисте у другим деловима Средоземно-црноморског региона да примене силу и, у оквиру тога, терористичке методе. Терористичке активности чеченских сепаратиста биле су изведене на територији Русије 4. септембра 1999, када је срушена стамбена зграда у граду Бујанакску (Дагестан), 9. и 11. септембра срушене су две зграде у Москви, а 16. септембра у граду Волгодонску. После тога су се чеченске банде пребациле у Дагестан.

У Шпанији је радикална сепаратистичка организација „Земља Баска“ објавила да је 3. децембра 1999. завршено примирје током којег та организација није водила „оружану борбу за стварање независне државе Баска“ на територији три шпанске и две француске провинције.

У штампи су се појавиле вести о припреми или извођењу терористичких акција и антитерористичких дејстава шпанских и француских власти. Није случајно што је шеф кабинета Хосе Аснара у програмском говору после победе на парламентарним изборима у марту 2000. рекао да је један од приоритетних задатака борба с тероризмом.²

Односи између француске владе и корзиканских заговорника „независности“ и „аутономије“ такође су се заострили током натовских бомбардовања Србије. Француски премијер је посетио Корзику и осудио тероризам и сепаратизам. Али, само што је напустио острво, тамо је загрмела серија експлозија за које је одговорност преузео Национални фронт за ослобођење Корзике (*Front de liberation nationale de la Corse* – *FLNC*). У француској постоје убеђени противници давања аутономије Корзици који сматрају да то може да подстакне националисте на следећи корак – самоопредељење и отцепљење од Француске, и проглашење независне државе, што би угрозило стабилност и теротиријални интегритет Републике с обзиром на део националистички расположених Британаца, који имају жељу за самоопредељењем.³

У региону се ствара опасност од ширења оружја за масовно уништавање, па свака земља постаје све свеснија да је принуђена да се штити најразличитијим средствима. У вези с тим, када је реч о нуклеарном оружју, тзв. граничне земље ће настојати да у најкраћем року прекораче тај праг. На тај начин се подривају основе међународних споразума који се односе на забрану ширења нуклеарног оружја. Такође, у низу земаља јавља се потреба за овладавањем тзв. јефтиним оружјем за масовно уништавање (хемијско и бактериолошко оружје).

Појављују се и проблеми везани за споразуме који се односе на контролу *обичног наоружања*. Уласком у НАТО нових држава и плановима за укључење у Пакт Румуније, Бугарске, Албаније, као и неких других земаља Балканског полуострва које су некада биле у саставу Југославије, потпуно се нарушава баланс снага на Балкану, као и *Уговор о конвенционалном наоружању*, који је закључен у Бечу 1990. године, односно чл. 5, у којем се говори о Балкану, Кавказу и Црном мору.

Међу реалним последицама војних активности на Балкану значајна је појава тзв. информациони рат, тј. манипулација јавним мњењем и стварање система дезинформисања, односно општег зомбирања. Такав рат је први пут вођен у вези са ратом на Балкану, у којем су западне земље покушале да се представе као „међународна заједница“. Ствара се утисак да информациони рат у одређеним околностима може да прерасте у модерну варијанту „хладног рата“.

Косовски догађаји су изазвали *етничку дестабилизацију* на Балкану. Као резултат принудне миграције и етничког чишћења, створене су етнички чисте целине. На тај начин се појавила основа за остварење

² Путеводитель по материалам саммита НАТО в Вашингтоне, 23–25 апреля 1999 г. ИСБН 92–845–0132–6, стр. 112.

³ „Независимая газета“, 6. мај 2000.

плана типа „велика Албанија“ итд. Принцип *етничког самоопредељења* препознатљив је и у Румунији, у којој постоји мађарска мањина, и у Бугарској, у којој Турци чине 10 одсто становништва.

Још увек није сасвим јасно да ли ће стварање етнички чистих заједница стабилизovati или, обрнуто, додатно дестабилизovati регион. Али, једно је сигурно: миграција до које је дошло током рата на Балкану изазвала је нове социјално-етничке процесе, који су били завршетак већ успостављених форми међуетничких односа.

Етничком дестабилизацијом изазвана је тенденција нарушавања принципа стабилности граница на Балкану, а заоштрени су и *међурелигиозни односи*: између хришћана и муслимана, између католика и православца. Тако је потврђена теза С. Хантингтона да кроз Балкан пролази линија поделе између двеју цивилизација: хришћанске и муслиманске, и линија раздела у будућем глобалном сусретању у 21. веку.

Рат је нанео веома велику еколошку штету Балкану и ширем региону.

Уважавањем култа силе искомпликована је ситуација у различитим деловима послесовјетског простора, дестабилизована је политика регулације односа у Грузији (Абхазија, Аџарија, Осетија), изазвани су конфликти у Нагорно Карабаху, усложен је проблем кримских Татара и погоршана је ситуација у Придњестровљу.

Начини превазилажења кризних ситуација

Постоји много варијаната у сфери међународних односа и спољне политике за превазилажење кризних ситуација, али је веома важно да у потпуности проради постојећи механизам међународне сарадње. Са-ставни делови тог механизма су обавезе које су државе преузеле у оквиру двостраних и мултилатералних споразума. И поред преузетих обавеза, механизам међународне сарадње функционише уз велике тешкоће. У таквој ситуацији потребни су напори за активирање *билатералног* механизма односа. На пример, Русија има одговарајуће споразуме о улагању заједничких напора у области очувања безбедности и стабилности скоро са свим земљама региона, па и са државама чланицама НАТО-а и Европске уније. Са Француском је исти споразум потписан 1992. године, као и уговор о основама односа са Турском; са Грчком је такав уговор склопљен 1993, а 1994. године са Шпанијом, Португалијом и Италијом. У сваком од тих уговора постоје обавезе које се директно односе на безбедност и стабилност „великог Средоземља“.

Могућност за регулацију кризне ситуације на Балкану, као и у Средоземном, Црноморском и Каспијском региону, јесте *вишестрана* сарадња. Несумњиво, највећу улогу у решавању балканских проблема треба да има ОУН, коју је руководство НАТО-а током косовске кризе настојало да игнорише, као и спровођење Резолуције 1244 и скидање свих санкција Југославији.

Русија придаје велики значај ОЕБС-у, организацији која има велике традиције у успостављању мира и напретка које су записане још у *Хелсиншком завршном акту*. Ипак, последњих година ОЕБС изгубио је утицај због настојања многих учесника, пре свега САД, да пребаце све европске проблеме, па и проблем безбедности, на Северноатлантски пакт. Такође, *Повеља европске безбедности*, донета на састанку на врху у Истанбулу 1999. године, може да постане основа за даљу сарадњу чланица ОЕБС-а, па чак и на субрегионалном нивоу. Наравно, за то су потребни конструктиван приступ и добра воља, одустајање од намера да се ОЕБС користи за мешање у унутрашње ствари држава чланица, као и одустајање од егоистичких интереса и претензија приликом постизања циљева из Повеље.⁴

Важно је да се од НАТО-а добију гаранције да ће поштовати преузете обавезе. То се односи и на обавезе из *Основног акта* с Русијом, потписаног 1997. године, што подразумева: *узајамне консултације, заједнично доношење одлука, прихватање ОЕБС-а као једине европске организације која се бави питањима безбедности, заједничку борбу против тероризма, основну одговорност Савета безбедности ОУН за одржавање међународног мира и, на крају, одустајање од примене силе или претње силом било којој држави, поштовање суверенитета, независности и територијалног интегритета свих држава и њихових права да изабере начин очувања сопствене безбедности и неповредивости граница. Дух тих одредница противуречи циљевима „интеграције свих земаља Југоисточне Европе у евроатлантску заједницу“⁵ који су формулисани у Иницијативи НАТО-а за Југоистичну Европу.*

Конструктивна заједничка иницијатива Русије и Европског савеза у оквирима *Споразума о партнерству и сарадњи*, који је потписан на Крфу 1994. године, може да допринесе решавању тешких балканских проблема. У том документу се налази и одредница о регуларном политичком дијалогу чији би циљ било превладавање неспоразума о међународним питањима која су предмет опште бриге међународне заједнице (чл. 6), а такав је несумњиво Балкан. Конкретно, остваривање сарадње у тој области одговарало би „Колективној стратегији Европског савеза о односима са Русијом“ у облику у којем је потврдио Европски савет, јуна 1999. године, а најважније је да иницијативе ЕС у области опште спољне политике и безбедности не буду искоришћене против стабилности на Балкану.

Пакту стабилности за Југоисточну Европу, који је потписала и Русија 10. јуна 1999. у Келну, пише да је пакт *приоритет* у политичком дијалогу између Европске уније и Руске Федерације (поглавље 3) и да може постати добар инструмент дијалога и доследне узајамне комуникације. У том пакту није све подједнако важно (на пример, одредбе о могућности интеграције балканских земаља у евроатлантске структуре,

⁴ *Хартија европској безбедности*, „Независная газета“, 23. новјара 1999.

⁵ *Сесия Североатлантског савета на урвне министров иностраних дел*, Брюсел, 15. децембра 1999. г., „Вестник НАТО“, лето 2000 г., стр. Д-2.

под којима се, пре свега, подразумева НАТО), али то не умањује његов значај као основе за даљи развој и сарадњу ради успостављања мира на Балкану: „међуетничке хармоније, без опасности за појаву новог рата“. Такође, у пакту пише да ће „Руска Федерација наставити да игра руководећу и конструктивну улогу у развоју и реализацији Пакта“ (пасус 29). Ипак, у пракси је све много сложеније. На пример, Русија нема приступа тендерима за економску обнову Косова и Метохије за коју се, према проценама, даје око 4,5 милијарди долара. У реализацији Пакта јављају се бројне објективне и субјективне тешкоће, које отежавају нормализацију ситуације на Балкану.⁶

Једна од могућности да се колективно разматрају проблеми региона и доносе одговарајуће одлуке могло би да буде и саветовање о безбедности и сарадњи у Средоземљу на начин на који је то урађено у вези са Европом. Ту идеју су током 1990. и 1991. године предочиле Италија и Шпанија, а подржале су их Португалија, Француска и више других земаља. Било је планирано да на саветовању учествује и Совјетски Савез, али будући да се СССР распао, ти планови су пропали, а западне земље су се окренуле ка јачању утицаја НАТО-а у региону. И поред тога, искуство ОЕБС-а и његов разрађени модел рада могли би да буду основа за спровођење одговарајућих саветовања, а потом и стварања организације за безбедности и сарадњу у Средоземљу. Важно је да се у решавање балканских проблема укључи и Организација црноморске економске сарадње, која окупља 11 држава и која је већ показала своју ефикасност.

Криза на Балкану се не може политички решити без учешћа широких друштвених кругова. Током протеклих десет година та активност је остваривана у оквирима Покрета за заштиту мира, Покрета за европску безбедност, Конференције социјалистичких партија земаља Средоземља итд. У савременом тренутку јавно мњење већине земаља региона сматра да балкански проблеми треба да се решавају политичким средствима, мирним путем, без примене силе, и у том контексту осуђено је бомбардовање Југославије од стране Северноатлантског пакта.

Најважнији услов за решавање кризе на Балкану јесте активно и равноправно учешће Југославије у том процесу, стварање услова за њену реинтеграцију у међународну заједницу, међународне организације и финансијске институције и, коначно, ослобађање од окова санкција.

*
* *

Протекли догађаји у Југославији и спољна политика новог режима сведоче о реafirмацији СР Југославије и упућују на следеће закључке:

– Југославија ће имати све већи значај у политици ЕУ, САД и Русије, а и у сфери европске безбедности;

⁶ Rafael Biermann, *The Stability Pact for South eastern Europe – potential, problems and perspectives*, ZEI – Center for European Integration Studies. C-56, 1999.

– спољнополитичка оријентација Југославије један је од најважнијих чинилаца даљег развоја проблема европске безбедности;

– будућност Балкана ће и даље бити тесно повезана с будућношћу Југославије, па је веома значајно питање да ли ће бити смањена концентрација наоружања на полуострву и да ли ће процес демилитаризације бити коначни циљ;

– када Балкан, а у оквиру њега и Југославија, буду укључени у неке нерезионалне групације важно је водити рачуна о томе какви ће бити циљеви и смисао тих укључивања;

– оптимална варијанта развоја била би она која подразумева стварање регионалног система балканских држава који би сарађивао са другим земљама и регионима Европе, као и у оквиру „великог Средоземља“.